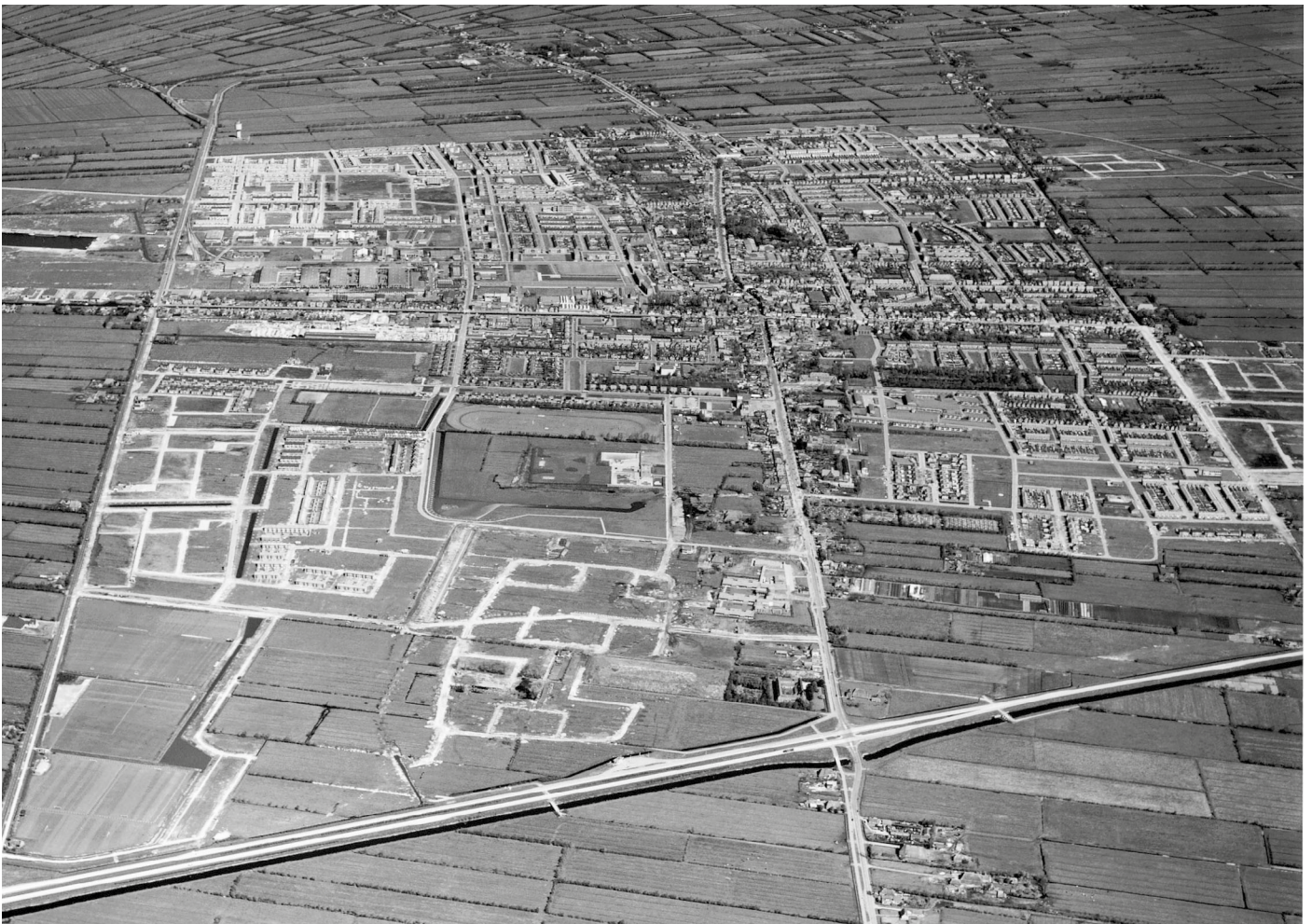

DE INVLOED VAN ELEKTRONICA CONCERN PHILIPS OP ARCHITECTUUR EN STEDENBOUW VAN DRACHTEN

Luchtfoto Drachten, circa 1960

INHOUD

	ABSTRACT	3
1	INTRODUCTIE	4
2	GROEI DRACHTEN 1950 TOT 1980	8
3	AANDEEL VAN PHILIPS 1950 TOT 1980	11
4	DE PHILIPSWONING	15
5	THEMA'S IN ARCHITECTUUR & STEDENBOUW	18
6	CONCLUSIE EN DISCUSSIE	22
7	LITERATUURLIJST	23

ABSTRACT

Deze thesis onderzoekt de invloed van elektronicaconcern Philips op de architectuur en stedenbouw van Drachten. In de periode van 1950 tot 1980 groeide Drachten explosief, voornamelijk door de vestiging van Philips en andere bedrijven. Philips bouwde duizenden woningen, waaronder de kenmerkende 'Philipswijk' de Swetten, om tegemoet te komen aan de huisvestingsbehoeften van haar medewerkers. Hoewel slechts 512 woningen definitief aan Philips kunnen worden toegeschreven volgens gemeentelijke archieven, suggereert ander bewijs dat de bijdrage van het bedrijf groter was. Philips heeft vernieuwende architectuur naar Drachten gebracht, al staan de woningtypes door heel Nederland. De Philipswoningen boden een verhoogde kwaliteit van wonen. Philips bracht economische groei en een bevolkingsstijging naar Drachten, waardoor het zich ontwikkelde van een klein dorp tot een invloedrijke plaats in Friesland.

1 INTRODUCTIE

Tot de jaren 50 was Drachten niet meer dan een dorp ontstaan door de intensieve veenwinning in de Friese Wouden. Echter, na de tweede komst van elektronicaconcern Philips kwam hier snel verandering in schrijft Huygen (1989). Er werd in deze periode een enorme economische ontwikkeling doorgemaakt. De bevolking bestond in 1945 nog maar uit iets minder dan 10.000 inwoners terwijl deze tegen 1980 vier keer zo groot was. Drachten was een aantal jaar lang de snelst groeiende plaats van Nederland. Vanwege de forse en zeer rappe toename in inwoners is Drachten na Leeuwarden uitgegroeid tot de één na grootste plek van Friesland (Historie | Smelne's Erfskip, n.d.).

Al sinds 1939 maakte elektronicaconcern Philips scheerapparaten (Derks, 2000). Na de tweede wereldoorlog, vanaf 1948, nam de vraag naar producten enorm toe mede door economisch herstel na de oorlog en de uitval van een concurrerend bedrijf uit Duitsland. De productie van apparaten vond destijds nog alleen in Eindhoven plaats, maar er begon een tekort te ontstaan aan werknemers. Voornamelijk aan vrouwen, voor het eenvoudiger montagewerk, was er een tekort. Om deze reden was Philips op zoek naar een nieuwe plaats voor uitbreiding van het bedrijf. In 1947 deed Philips onderzoek naar mogelijke nieuwe vestigingsplaatsen voor

Start constructie eerste gebouwen voor Philips (Derks, 2000)

het bedrijf in Friesland. Heerenveen en Drachten kwamen hierbij als opties naar voren.

De Nederlands regering had vanuit het oogpunt van industrialisatie het gebied 'de Friese Wouden' in de belangstelling gezet (Derks, 2000). Met financiële hulp vanuit de overheid werd dit een aantrekkelijke vestigingsoptie. Daarnaast waren er voldoende (vrouwelijke) werknemers aanwezig. Zoals Derks schrijft stonden de 'Friesen bekend om hun grote betrouwbaarheid en uitgesproken aanleg voor kwaliteitswerk'. Ook waren er in Drachten, de hoofdplaats van 'de Friese Wouden', voldoende scholen, busverbindingen met de

omgeving en was er bovenal ruimte voor een groot fabrieksterrein. De Commissaris van de Koningin, H.P. Linthorst Homan, in Friesland wilde Philips graag naar de Friese Wouden halen. In samenwerking met een actieve plaatselijke ondernemingsvereniging spande hij zich in om bedrijven, waaronder Philips, te overtuigen om zich in Friesland te vestigen. Op vrijdagavond 29 september 1950 werd het officieel besloten: Philips kwam naar Drachten (Omrop Fryslân [Weromrop], 2022).

3 oktober 1950 meldde de Drachtster Courant dat Philips een apparatenfabriek zou oprichten

Eerste Philipshave scheerapparaat, eenkopsuitvoering, 'het eitje' (Derks, 2000)

in Drachten. Op den duur zouden er in de fabriek maximaal 750 mensen kunnen werken (Derks, 1989). Op maandagmorgen 13 november begonnen de eerste 14 werknemers, tien vrouwen en vier mannen met het monteren van scheerapparaten in het eerste (gehuurde) gebouw van Philips: het voormalige VVV-gebouw (Vereniging voor Vreemdelingenverkeer). Een half jaar later was de nieuwe montagehal gereed en konden de meisjes ('famkes') daar aan het werk. Nog geen vier jaar later, in 1954, telde Philips Drachten al 1000 werknemers. Het personeel van Philips Drachten zou in aantallen toe blijven nemen tot op het hoogtepunt in de jaren 70,

waarbij het bedrijf ongeveer 2400 werknemers telde (Dam et al., 1990).

De medewerkers kwam in eerste instantie niet alleen uit Drachten, maar ook uit allerlei omliggende plaatsen in het noorden van Nederland en sommigen moesten zelfs vanuit Eindhoven naar Drachten reizen met auto, bus, trein of vliegtuig (Porrey, n.d.). Philips bouwde nieuwe woningen voor de medewerkers zodat zij niet meer lang hoefden te reizen naar de fabriek. Zeker de reis met openbaar vervoer was in de jaren 50 niet erg comfortabel en dus werd er voorgesteld om de gehele commerciële afdeling

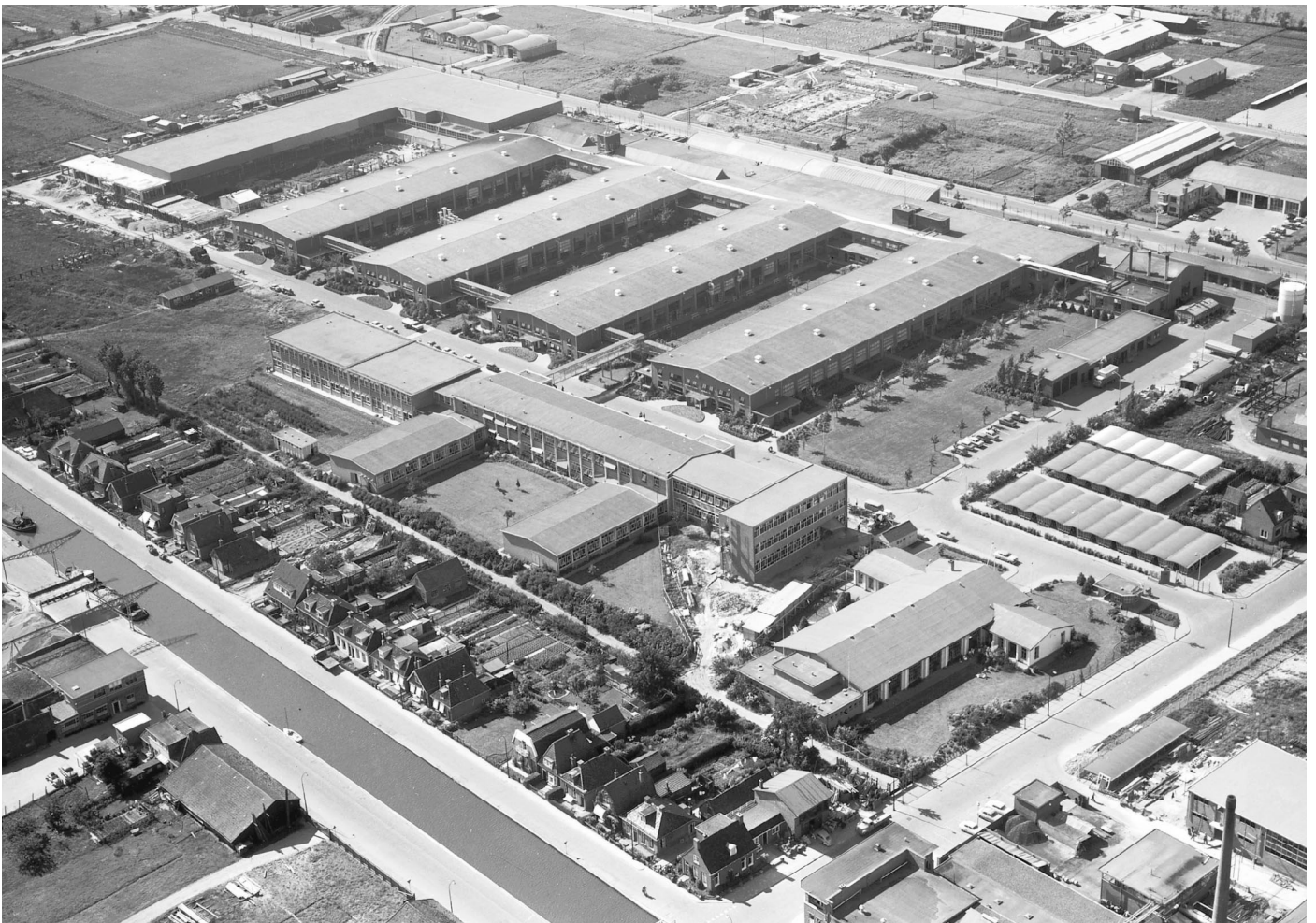

Bussen die personeel naar de vestiging in Drachten brengen, circa 1960 (Derks, 2000)

vanuit Eindhoven over te plaatsen naar Drachten, waarvoor wederom meer woningen gebouwd zouden worden.

De hoofdvraag van dit architectuurhistorisch onderzoek is 'Wat was de invloed van elektronicaconcern Philips op de architectuur en stedenbouw van Drachten?'. Hierbij zal de nadruk liggen op de woningbouw die (mede) door Philips is gerealiseerd. De volgende hoofdstukken zullen aandacht besteden aan welk type woningen Philips gebouwd heeft in Drachten en op welke locaties het bedrijf precies bouwde, hoe de architectuur en stedenbouw vormgegeven is, de

relatie met Philipswoningbouw in andere delen van het land en belangrijke thema's binnen de ontwerpen. De materialen voor het onderzoek zijn verzameld door middel van archiefonderzoek bij het archief van gemeente Smallingerland en het raadplegen van verscheidene jubileumboeken van Philips (Drachten) en foto's die beschikbaar gesteld zijn door gepensioneerdvereniging Philips Drachten 'Kontakt'. Deze foto's staan ook in de publicaties van Segio Derks uit 1998 en 2000, zie literatuurlijst. Er zal naar Derks verwezen worden gezien de originele auteurs onbekend zijn.

Luchtfoto Philips fabriek in Drachten, circa 1960. Hoofdgebouw is in aanbouw (Derks, 2000)

2 GROEI VAN DRACHTEN VAN 1950 TOT 1980

Water is een cruciale factor in de vorming van Drachten. De hoofdstructuur van plaats is ontstaan vanuit twee belangrijke assen. Horizontaal op de historische kaarten af te lezen, is de Drachstervaart. De vaart is in 1641 gegraven en Drachten heeft zijn ontstaan en sterke groei voornamelijk hieraan te danken (Historie | Smelne's Erfskip, n.d.). Ten behoeve van turfwinning was destijds een verbinding met dit oostelijke veengebied van groot belang. Deze as verbindt Drachten via een waterweg met westelijke plaatsen zoals Smalle Ee en Grou, maar via verschillende meren ook met de rest van Friesland. De vaart steekt door Drachten heen richting het oosten en verbindt de plaats met Ureterp, waarnaar het water verder richting de grens van de provincie met Groningen gaat en deze uiteindelijk ook oversteekt. De Drachstervaart

is rond 1966 gedempt, maar later in 2014 opnieuw deels open gemaakt door de gemeente Smallingerland (De Vaart Erin!, n.d.). Het typerende kruis van Drachten werd gevormd met behulp van een tweede as die de vaart snijdt: de Stationsweg. Deze kruist de plaats van noord naar zuid en de Stationsweg gaat over in de weg 'het Zuid'. Hiermee verbindt de as Drachten met de zuidelijke dorpen Olterterp en Beetsterzwaag. Ten noorden van Drachten verbindt deze route met het dorp Opeinde. Zoals in de opeenvolgende kaarten te zien is, worden bij de uitbreidingen van Drachten ten eerste de lege vlakken van het kruis opgevuld. De noordwesthoek van het dorp krijgt al snel een industrieel karakter door de aanleg van de haven en het vestiging van verschillende

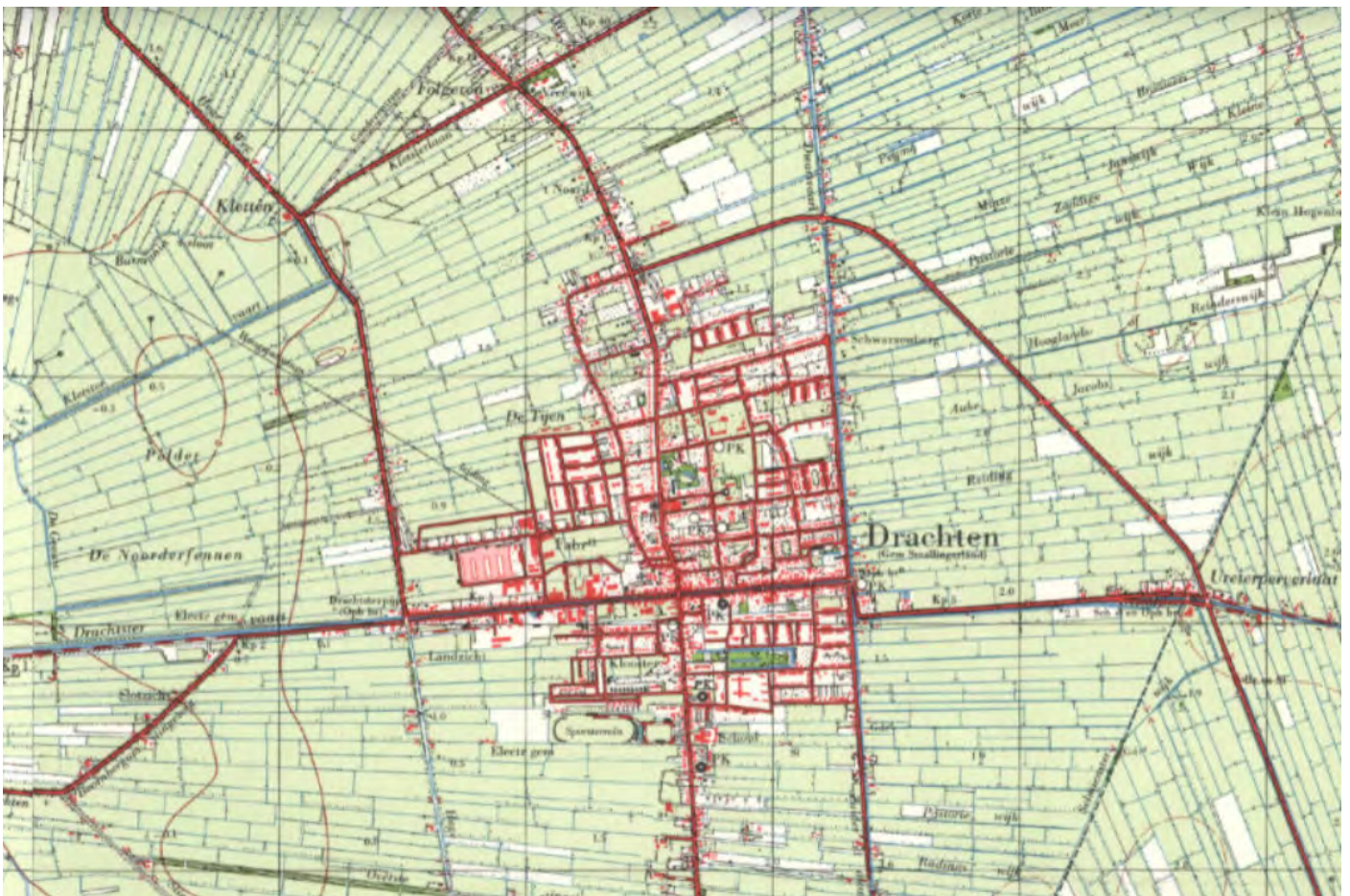

Kaart van Drachten in 1950 (Topotijdreis: 200 Jaar Topografische Kaarten, z.d.)

fabrieken, waaronder het fabrieksterrein van Philips. Deze is te herkennen aan de vier parallelle hallen aaneengekoppeld door een kruisende hal aan de noordzijde van het gebouw. Naast het industrieterrein, ten noorden van de vaart, wordt de wijk 'de Swetten' gebouwd. Ten oosten, in de noordoosthoek van het kruis, wordt de wijk 'Noordoost' gerealiseerd.

Een derde as die zeker tot aan 1965 een belangrijke rol speelt, is de Noorderdwarsvaart. Deze bepaalt tot eind jaren 60' de oostelijke grens van Drachten, met alleen enkele boerderijen aan de overkant van de vaart gesitueerd. Zodra deze vaart ook gedempt wordt, begint Drachten aan de noordoosthoek snel uit te breiden. Nieuwe woonwijken 'de Wiken' en 'de Venen' worden ten oosten van de dwarsvaart gerealiseerd. Op de kaarten is de typerende

stedenbouwkundige stijl goed te herkennen: de wijken zijn praktisch ingericht met voornamelijk haaks op elkaar staande straten gevuld met rijtjeswoningen. Door deze repeterende manier van bouwen konden de wijken efficiënt en goedkoop neergezet worden om de snelgroeivende vraag naar woningen in Drachten te kunnen beantwoorden.

Kaart van Drachten in 1965 (Topotijdreis: 200 Jaar Topografische Kaarten, z.d.)

3 AANDEEL VAN PHILIPS 1950 TOT 1980

Zoals in de voorgaande hoofdstukken besproken is, heeft Drachten een enorme groei doorgemaakt sinds de komst van Philips in de jaren 50. Er waren meerdere bedrijven die zich rond deze periode ook in Drachten vestigden, maar Philips was veruit de grootste met haar ruim 2000 werknemers.

Werknemers kwamen niet alleen direct uit Drachten zelf, maar ook uit omstreken van de plaats (Porrey, n.d.). Hiervoor werden in eerste instantie bussen ingezet om al het personeel dagelijks naar de fabriek te brengen. Het werken bij de fabriek werd aantrekkelijker wanneer personeel een woning kreeg aangeboden door het bedrijf.

In het boek 'Philips' woningbouw 1910-1990' (Otten & Klein, 1990) wordt omschreven hoe Philips al begin 20e eeuw bezig is met het bouwen van arbeiderswoningen in Eindhoven. De echtgenote van Gerard Philips legt daar de eerste steen van het 'Philipsdorp' project waarbij zij zegt: 'Moge dit oogenblik mettertijd blijken het begin te zijn geweest van een ingerijpende verbetering van de woontoestand alhier, en een algemeene verhooging van eischen op dit gebied tengevolge hebben'.

Nog voor 1920 wordt vanuit een afdeling van het bedrijf de afzonderlijke dienst Huisvesting, ook wel Philips' Woningbureau genaamd, opgericht. Het bedrijf zal duizenden woningen bouwen. Niet alleen in Eindhoven, maar ook in Geldrop, Veldhoven, Hilversum, Valkenswaard, Aalst-Waalre, Tilburg, Huizen, Venlo, Roosendaal, Oss, Dordrecht, Drachten en nog vele andere plekken. In 1960 staan er ruim 13.000 Philipswoningen in Nederland.

In 1953 heeft Philips nog maar 20 woningen in Drachten gebouwd, maar dit aantal gaat snel omhoog. In het archief van Smallingerland zijn verschillende bouwvergunningen bewaard gebleven, in totaal van 512 woningen:

- 101 woningen (1955)
- 108 woningen (1955)
- 169 woningen (1955)
- 56 woningen (1970)
- 78 woningen (1972)

Deze ontwerpen zijn niet speciaal voor Drachten gemaakt schrijft Huygen (1989). Dezelfde woningtypes zijn namelijk ook in Oss, Roosendaal en Veldhoven neergezet. Dit is gedaan om zo snel mogelijk nieuwe huizen te kunnen realiseren.

Op de afbeelding op de volgende pagina is een van de vergunningen te zien. De vergunning is ondertekend door 'N.V. Philips Gloeilampenfabrieken (De Nieuwe Erven) Industriegroep Kleine Apparaten Drachten'. Op de vergunning is ook te lezen dat de uitvoering door Philips woningbureau te Eindhoven gedaan zal worden.

Philips gaat zich begin jaren 60 ook meer richten op woningbouw voor medewerkers met hogere functies in het bedrijf. In Drachten worden deze woningen gescheiden van de lagere klasse arbeiderswoningen (Huygen, 1989). De Drachstervaart wordt hierbij als grens aangehouden. De wijk die eerst als 'uitbreidingsplan Noord-Oost' aangeduid werd, krijgt in 1960 de naam 'de Swetten' (Gemeente Smallingerland, 1960). Swette is een Friese benaming voor waterloop, ook wel grenswater, schrijft de burgemeester in april dat jaar aan de gemeenteraad. Boven de vaart, in de kersverse wijk de Swetten, worden de goedkopere Philipswoningen gebouwd voor arbeiders. Deze woningen bevinden zich vlak bij de fabriek. Ten zuiden van de vaart worden de luxere woningen gebouwd.

In de bouwvergunningen en situatietekeningen wordt er onderscheid gemaakt tussen woningtypes A en B. Uit de situatietekeningen blijkt dat type A de luxere uitvoering is: de tuinen zijn groter en ook de woningen zelf hebben een paar vierkante meters

No. 136 1955

Kuipassingspl.

VERZOEK OM BOUWVERGUNNING

(Ingevolge art. 21, eerste en tweede lid der Bouwverordening)

AAN BURGEMEESTER EN WETHOUDERS
VAN SMALLINGERLAND.

N.V. Philips Gloeilampenfabrieken (De Nieuwe Erven)
Industriegroep Kleine Apparaten Drachten

Ondergetekende

wonende te Drachten, (straat) Oliemolenstraat No. 5

verzoekt vergunning voor het

~~geheel~~ ~~van~~ ~~101~~ ~~woningen~~, waarvan ~~21~~ ~~type~~ ~~A~~ en ~~80~~ ~~type~~ ~~B~~

op het perceel, kadastraal bekend Gemeente Drachten, Sectie A, No. 526,519 en

gelegen te Drachten aan (weg, straat, vaarwater) in N.W. sector 4633

De gebouwen zullen worden bestemd tot woningen (3 blokken van 7 woningen type A en

Het gebouw zal 4 blokken van 12 en 4 blokken van 8 woningen type B.

Met de uitvoering zal worden belast (architect en/of uitvoerder)

wonende te Philips woningbureau te Eindhoven

Drachten, de 18 maart 19 55.

De aanvra(a)ger(ster):

w.g. L. Nieuwenhuys.

Krachtens artikel 21, vijfde lid der Bouwverordening moeten, wanneer aangrenzende gebouwen aanwezig zijn, hiervan foto's of geveltekeningen worden overgelegd.

Krachtens artikel 21, zesde lid der Bouwverordening moeten de in drievoud over te leggen tekeningen duidelijk aangeven:

- a. een situatie-tekening met noordpijl;
- b. nauwkeurige aanduiding van het terrein en gebouw, benevens van de belendende percelen, met vermelding van de kadastrale gemeente, sectie en nummer van het te bebouwen perceel;
- c. de hoofdafmetingen van het gebouw;
- d. de hoogte, ten opzichte van het peil (= bovenkant der begane grondvloeren) van:
 1. het te bebouwen terrein;
 2. het bij het gebouw aansluitende erf, zoals dit na de voltooiing van het gebouw zal liggen;
 3. de aanleg der fundering, het trasraam, de vloeren, de goten en het dak;
- e. de horizontale doorsnede van de begane grond, van alle verdiepingen en van de zolder, waaruit de indeling van het gebouw en de bestemming der verschillende ruimten moet blijken;
- f. de voor-, zij-, en achtergevels, alsmede tenminste één verticale lengte- en één dito dwarsdoorsnede van het gebouw;
- g. de afmetingen der verschillende ruimten;
- h. de plaatsing, soort en afmetingen van trappen en van deuren en lichtopeningen;
- i. de plaatsing en inrichting van privaten en gootstenen en de inrichtingen tot afvoer van drekstoffen en van water en vuil;
- j. de inrichtingen tot voorziening van drinkwater;
- k. de plaatsing en inrichting van rookkanalen en schoorstenen, alsmede van licht-, lucht-, wasem- en liftkokers;

- l. de middelen tot toetreding van lucht, met aanduiding van de beweegbare ramen;
- n. de dikte der muren en de doorbreking van muren door deur-, venster-, kast- en andere openingen;
- o. de balklagen met afmetingen, onderlinge afstanden, oplegging en verankering der balken;
- r. de wijze van bekapping met de afmetingen der samenstellende delen.

De tekening bedoeld in het zesde lid onder a, moet worden bewerkt op een schaal niet kleiner dan 1 : 2500, de overige tekeningen op een schaal niet kleiner dan 1 : 100, met dien verstande, dat in bijzondere gevallen Burgemeester en Wethouders het toepassen van een kleinere schaal kunnen toestaan, of het toepassen van een grotere schaal kunnen eisen.

Krachtens art. 21, achtste lid der Bouwverordening, moeten, bij toepassing van constructies in gewapend beton of in ijzer, tevens worden overgelegd de tekeningen en de berekeningen, met behulp van welke de zwaarte der constructiedelen is bepaald.

Verder moet, krachtens art. 21, 9e lid der Bouwverordening, uit de tekeningen duidelijk blijken:

- art. 17, aanzicht en doorsneden van de terreinafscheidingen aan de weg en tussen de gebouwen onderling;
- art. 32, de afmetingen van elke woning binnen de omtrek der muren; de afmetingen van alle vertrekken, binnen de wanden; de afmetingen van de portalen en de privaten; de toegang tot de vertrekken;
- art. 34, de hoogte van alle vertrekken, portalen en privaten;
- art. 44, de plaats van de regenbak en van de welput; de plaats van de gootsteen, waarboven de aftapkraan wordt aangebracht;
- art. 59, de doorsneden van alle fundamenteën op schaal 1 : 20;
- art. 70, de plaats der putten en rioolleidingen, alsmede de afmetingen der putten en buizen.

extra. De gevels vertonen ook verschillen: type A heeft op de eerste verdieping meer raamoppervlak dan type B.

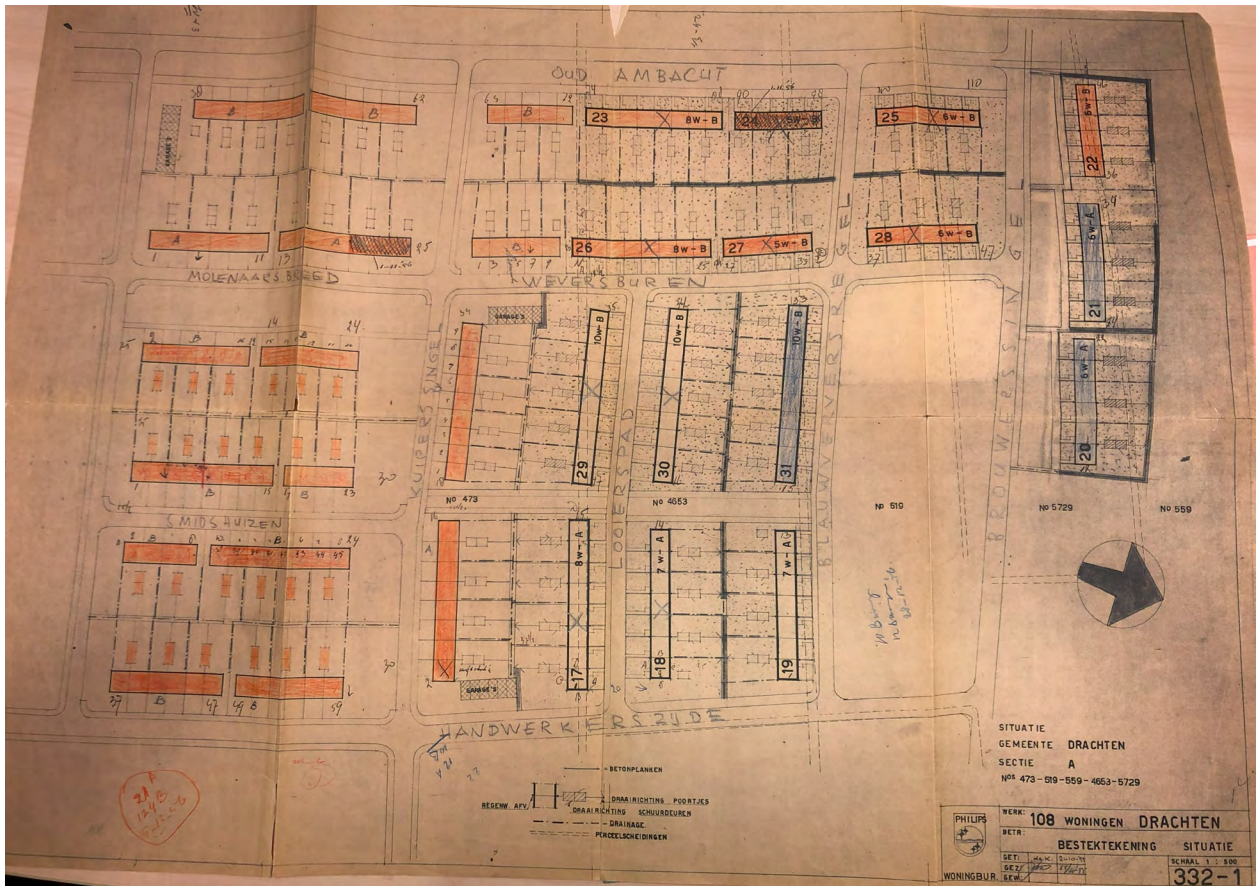
Met behulp van de vondsten uit het archief van Smalingerland, kaart data van de TU Delft, oude kaarten via topotijdreis.nl en vergelijkingen van het uiterlijk van gevels en stedenbouwkundige opzet, is de onderstaande kaart gemaakt. Op de kaart is af te lezen waar Philips zich gevestigd heeft in Drachten (zwart) en wat er verder door Philips gebouwd is (oranje). Vermoedelijk zijn er meer woningen gebouwd waarvan er geen documentatie in het archief is bewaard, want er staan voornamelijk in de wijk 'de Swetten' veel dezelfde types rijtjeswoningen zoals de ontwerpen uit het archief van Smalingerland. Deze woningen

die vermoedelijk ook door Philips gerealiseerd zijn, zijn met blauw gearceerd.

De Philipswoningen zijn allemaal in rechte rijtjes gebouwd met af en toe een verspringing van 90 graden. Het is onduidelijk of de gemeente eerst een stedenbouwkundig plan had voor het gebied. Er zijn wel latere uitbreidingsplannen van de gemeente voor de wijk 'de Swetten' opgeslagen in het archief. Deze plannen komen uit 1959, vier jaar na de bouw van een groot deel van de woningen. Huygen (1989) noemt de uitbreidingsplannen uit de jaren 50 'aanbreiplannetjes', omdat ze telkens kleine stukjes toevoegen aan de bestaande bebouwing. Er wordt voortgeborduurd op reeds gebouwde delen in plaats van dat er op grote schaal een duidelijk, nieuw plan door wordt gevoerd.

Kaart van Drachten in 1980, gemaakt op onderlegger van TU Delft (TOP10NL (2017), z.d.)

Bestektekning situatie van Philipswoningen in de Swetten (Gemeentearchief Smallingerland, 1955a)

Uitbreidingsplan de Swetten (Gemeentearchief Smallingerland, 1959)

4 DE PHILIPSWONING

Het woningbureau van Philips maakte verschillende ontwerpen die ze door heel Nederland heen bouwden (Otten & Klein, 1990). In de documentatie uit het archief van Smallingerland zijn twee types te onderscheiden die in ieder geval in Drachten staan: type A en type B. Deze zijn zowel in de Swetten als in de Bouwen gebouwd. Het idee was dat de woningen ten zuiden van de vaart voor de hogere- en middenklasse waren (Huygen, 1989). Om deze reden is die buurt ruimer opgezet met meer groen tussen de woningen in. Ook zijn de aantallen aan een geschakelde woningen lager. Uit de bouwtekeningen is echter af te leiden dat de woningen zelf in principe gelijk zijn aan de woningen in de Swetten, ondanks dat die voor de lagere arbeidersklasse bedoeld waren.

Woningtype A is de luxere uitvoering van de twee

(Gemeentearchief Smallingerland, 1955a). De woning is 6,8 meter breed en 7,4 meter diep en heeft drie woonlagen, al is de zolder voornamelijk als berging bedoeld aangezien hij alleen met een ladder te betreden is. Woning type A heeft op de begane grond en eerste verdieping samen ruim 100 vierkante meter aan woonoppervlak. In de gevel is duidelijk te herkennen waar de woning scheidende wand zich bevindt, deze steekt namelijk telkens een aantal centimeter uit. Deze wanden zijn tevens de dragende wanden van het ontwerp.

De voorgevel (zie onderstaande tekening) is afgewerkt met baksteen in twee verschillende kleuren. De begane grond heeft een gelige baksteenkleur, op de eerste verdieping is een rode baksteen toegepast. De woonkamer heeft op de begane grond een grote raampartij met hierin

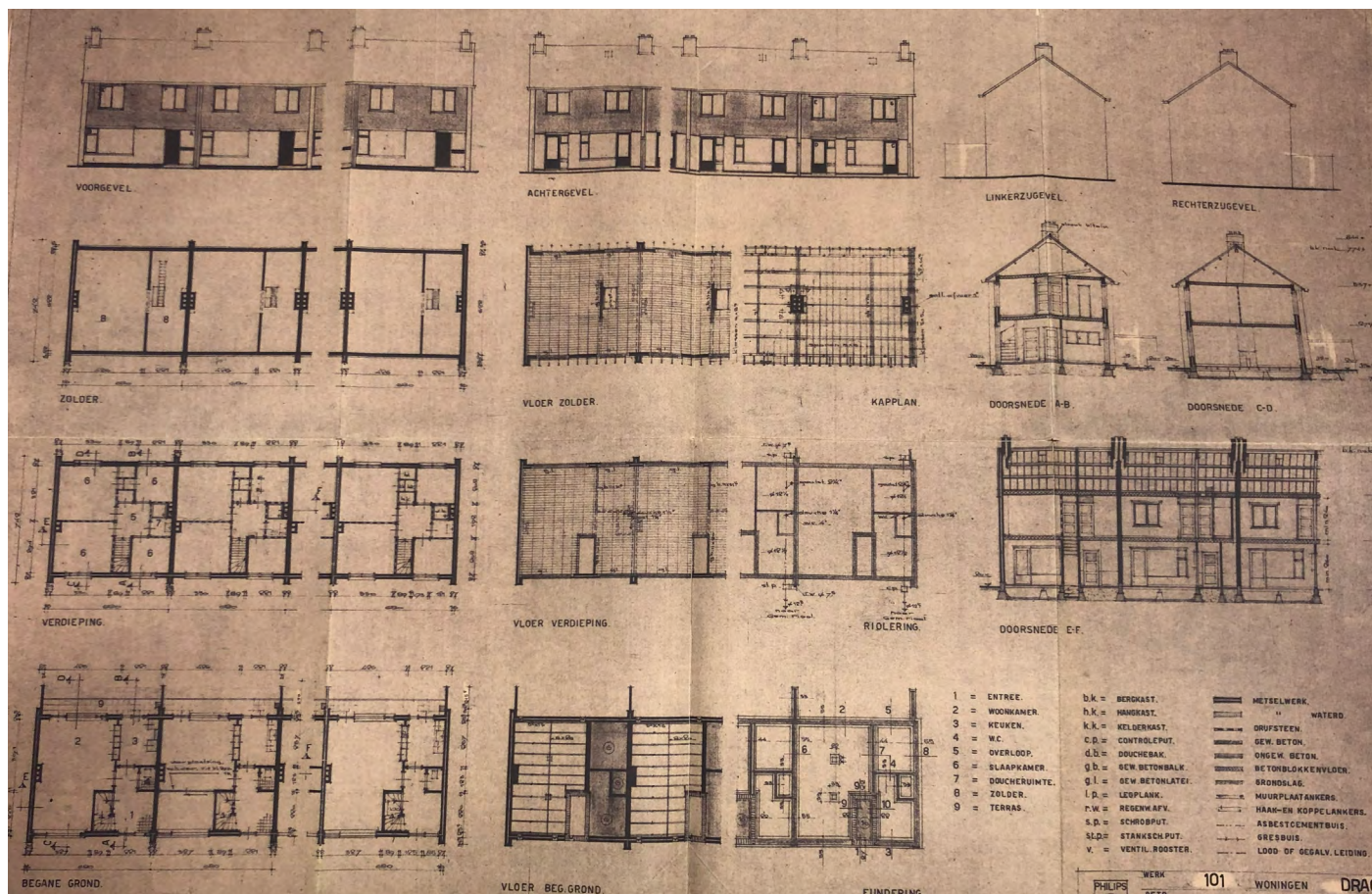
Bestektekening 21 Woningen Type A (Gemeentearchief Smallingerland, 1955a)

in kleiner te openen raam aan de zijkant van de partij. Aan de andere zijde van de gevel op de begane grond is de voordeur te zien, deze heeft naast zich nog twee opeengestapelde ramen. Op de eerste verdieping aan de voorzijde is tweemaal een dubbel raam toegepast, lijn symmetrisch vanaf het midden van de woning. Vanaf de zolder loopt het dak schuin naar achter. Het dak is bekleed met dakpannen.

In de achtergevel zijn dezelfde twee kleuren baksteen toegepast: geel op de begane grond en rood op de eerste verdieping. Op de begane grond zijn dezelfde formaten aan raampartijen toegepast, maar dan gespiegeld ten opzichte van de voorgevel. Bij het woonkamerraam loopt een deel van de raampartij door naar beneden en

vormt een deur naar de tuin. Aan de zijde van de keuken is ook een deur naar de tuin. Op de eerste verdieping zijn dezelfde dubbele ramen als aan de voorgevel te zien. Op de zolderverdieping is er een klein dakraam verwerkt.

Woningtype B lijkt in eerste instantie veel op type A: het is ook een rijtjeswoning van drie woonlagen met een zolder die via ladder te bereiken is. Hetzelfde metselwerk is toegepast in de gevel en de woningen zijn op dezelfde manier aan elkaar geschakeld met een enigszins uitstekende woning scheidende, dragende wand. Beide types hebben een kachel ingebouwd en beschikken over een eigen voor- en achtertuin. De verschillen zitten in de afmetingen, de ramen en de indeling van de plattegrond.

Bestektekning 80 Woningen Type B (Gemeentearchief Smalingerland, 1955a)

Type B is kleiner dan type A: de woning is 6,00 meter breed in plaats van 6,80. Dit scheelt ongeveer 8 vierkante meter per verdieping, waardoor de plattegrond anders ingedeeld moest worden. De trap bevindt zich hier niet meer in het midden van de woning, maar aan de zijkant tegen de woningscheidendewand aan. Hierdoor is het op de begane grond niet meer mogelijk om een aparte woon- en eetkamer te maken en is er een slaapkamer minder op de eerste verdieping. Type B heeft in plaats van deze slaapkamer wel een grotere badkamer.

Wat betreft de gevel heeft type B een minder symmetrisch uiterlijk. De raampartij op de begane grond is direct aan de raampartij van de voordeur geschakeld zonder een strook baksteen ertussen.

Naast de voordeur is nog een klein raampje naar het toilet geplaatst. Op de eerste verdieping is aan de voorzijde hier een groot raam bij een van de slaapkamers. Daarnaast is een smal, kleiner raam waar de badkamer zich achter bevindt.

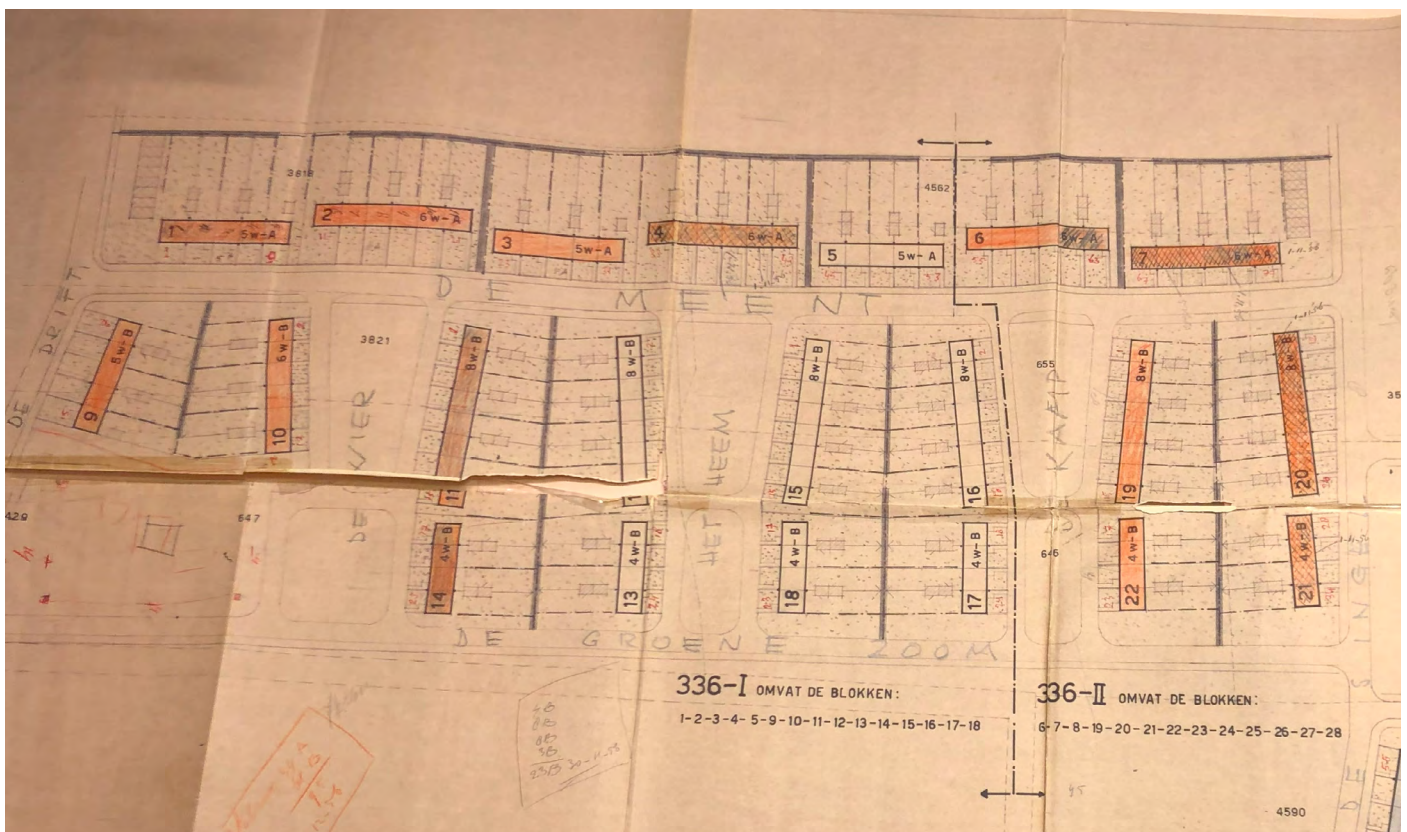

Philipswoningen Type A in de Swetten in aanbouw, 1955 (Derks, 2000)

5 THEMA'S IN ARCHITECTUUR EN STEDENBOUW

Begin 20e eeuw bestond Drachten uit twee linten aan bebouwing: één langs de vaart en één langs de Stationsweg. Tot 1918 was dit zonder bemoeienis van de provinciale overheid zo gegroeid (Huygen, 1989). Deze lintbebouwing was echter niet wenselijk, er waren zowel stedenbouwkundige als welstandsbezwaren tegen ontstane structuur van Drachten. Vanwege deze bebouwingsvorm waren er lange kabels, wegen en leidingen nodig, die de overheid moest betalen. Ook waren er hygiënische bezwaren. Hierom werd er in 1918 voor het eerst een uitbreidingsplan voor Drachten gemaakt. De plaats zou zich gaan ontwikkelen als 'kruisbuurt'. Huygen (1989) schrijft dat de inspecteur voor Volksgezondheid destijds aan de Commissaris van de Koningin schreef dat hij hoopte dat deze geplande uitbreiding van Drachten een voorbeeld zou vormen voor andere plaatsen.

Wat betreft architectuur in de woningbouw, was de woonkwaliteit in Drachten begin 20e eeuw ondermaats. Huygen (1989) vertelt over een onderzoek wat destijds plaatsvond waarbij de woningen geteld en beoordeeld werden in het dorp. Hierbij bleek dat er in 1947 maar liefst 430 eenkamerwoningen stonden in Drachten, wat destijds ongeveer 10% was van het totale aantal woningen. 25% van de woningen bestond uit tweekamerwoningen. Een groot aantal beschikte niet over gas, water en elektra. Alleen in het centrum van Drachten waren er elektrische straatlantaarns, op de andere straten werd vlak na de tweede wereldoorlog nog gebruik gemaakt van petroleumlantaarns. Ook hadden de meeste woningen geen WC, maar maakten gebruik van het zogeheten 'tonnetjesstelsel'.

Situatietekening Philipswoningen in de Bouwen (Gemeentearchief Smalingerland, 1955a)

De woningen die Philips vanaf de jaren 50 naar Drachten bracht, gaven een heel ander beeld dan wat voorheen de norm was in het dorp. Al hebben de woningen een repetitief karakter, ze hadden drie woonlagen, drie slaapkamers en een zolder. De rijtjeshuizen van Philips waren opgezet als doorzonwoningen waarbij de woonkamer aan beide kanten van een raampartij voorzien was. De ontwerpen voldeden aan de woningwet. Gas, water en elektra was aangesloten en de kavels hadden zowel voor als achter een eigen stuk grond.

Het ontwerp voor de woningen mocht dan wel niet origineel zijn, dezelfde woningen zijn door Philips in verschillende andere plaatsen in Nederland gebouwd (Otten & Klein, 1990), maar de kwaliteit van wonen ging erop vooruit ten opzichte van nog geen decennium eerder. Philips' woningontwerp zorgde ook voor een efficiënte,

snelle en goedkope manier van bouwen. In korte tijd konden er veel woningen bijgebouwd worden om het woningtekort in Drachten tegemoet te kunnen komen. Daarnaast kon op deze manier de huur voor de woningen laag blijven (Derks, 2000).

Ondanks de repetitieve aard van de architectuur is in de stedenbouwkundige structuren getracht enige variatie te creëren. Er worden geen lintvormige stedenbouwkundige plannen meer opgezet, maar de wijken worden opgebouwd uit verscheidene composities van bouwblokken. Ten noorden van de vaart staan de woningen in rijen van 6 tot 10 lijnrecht tegenover elkaar (zie situatietekening H4). De achtertuinen naar elkaar toe gericht, met een voetpad tussen de schuttingen door. Ten zuiden zijn de rijen woningen aanzienlijk korter door de verspringingen in plaatsing van de bouwblokken (zie situatietekening p18). Er worden 4 tot 7

Philipswoningen in de Swetten, circa 1960 (Derks, 2000)

woningen in een lijn geplaatst. Hierdoor krijgt de stedenbouwkundige structuur een speelser karakter en varieert het beeld van de buurt.

Wat opvalt in beide buurten, is dat de wijken ruim zijn opgezet. De woningen beschikken over een eigen achtertuin, een voortuin en vaak is er ook nog gemeenschappelijk groen tussen de bouwblokken in. Met het oog op het landelijke karakter van de Friese Wouden is deze ruimte voor groen en de mogelijkheid tot het houden van een moestuin een belangrijk ingrediënt voor de structuur van de buurt, zeker als medewerkers van het platteland af gelokt moesten worden zoals de advertentie op de volgende pagina suggereert.

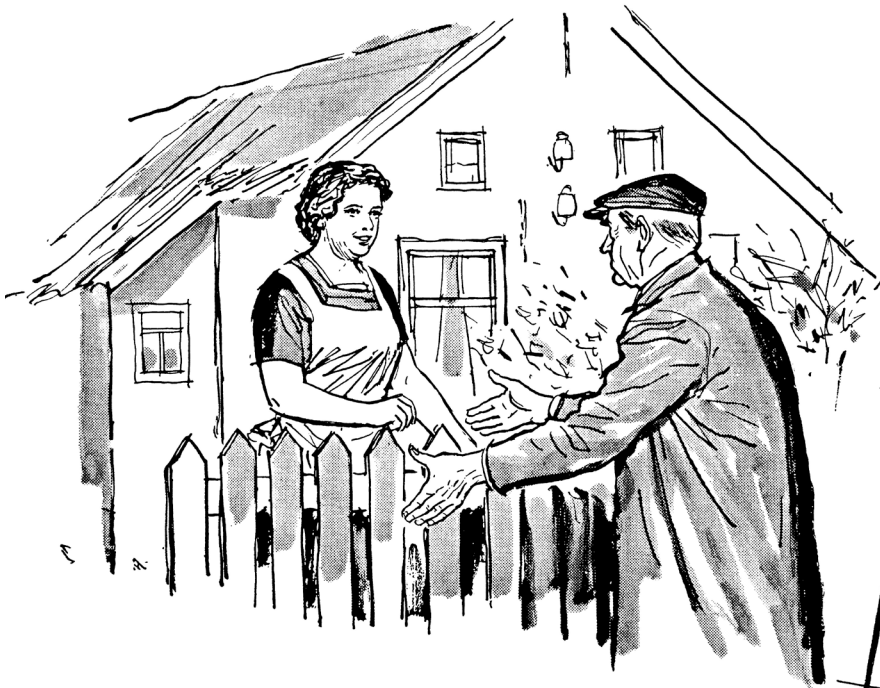
Het landelijke karakter sijpelt ook in de Philips fabriek door: medewerkers kwamen dikwijls op klompen naar hun werkplaats toe en ook draaiden

ze geen avonddiensten vanwege het vee op de boerderij (Tip, 2023). De fabriekshallen in Drachten waren in eerste instantie dan ook ontworpen vanuit het oogpunt van het platteland. De hallen waren licht door de grote ramen in de gevels. Door deze ramen was er zicht op de groene tuinen tussen de hallen in. Hierdoor werd binnen met buiten verbonden, ook al bevond men zich in de fabriek.

Binnentuin bij de fabriek, circa 1960 (Derks, 2000)

Soldeare is dochts gjin famkeswurk

Pake:

Soldeare is dochts gjin famkeswurk.
Ik kin my net bigripe dat jimme jim Sytske
nei Philips gean litten hawwe.

Dochter:

Hwerom mei in famke wol
itselde wurk dwaen as in kleanmakker
en net itselde wurk as in monteur?
Né heit, wy moatte net bisykje de tiid
tsjin to hâlden.

Als een meisje de school verlaten heeft, en moeder thuis niet dringend hulp nodig heeft, zoekt zij een werkkring. Sommige meisjes zoeken een betrekking als hulp in de huishouding. Anderen worden verkoopster of verpleegster, terwijl veel meisjes in Oostelijk Friesland de laatste jaren een ander typisch vrouwelijk beroep kiezen, n.l. dat van monteuse of controleuse.

Kom eens praten op ons kantoor Personeelzaken dat alle werkdagen geopend is. Wanneer U er prijs op stelt, dat wij op een avond bij u thuis komen voor het verstrekken van inlichtingen, schrijft u ons dan even.

Vraag PHILIPS-DRACHTEN om inlichtingen

Advertentie Philips (Derks, 1989)

6 CONCLUSIE EN DISCUSSIE

De onderzoeksvraag van deze thesis was 'Wat was de invloed van elektronicaconcern Philips op de architectuur en stedenbouw van Drachten?'. Om deze vraag te beantwoorden is de groei van Drachten vanaf 1950 onder de loep genomen: in 30 jaar tijd is het bevolkingsaantal gegroeid van een kleine tienduizend naar ruim 40.000 inwoners. Naast Philips zijn er ook andere bedrijven naar Drachten gekomen onder aanmoediging van de regering, maar geen enkele verwelkomde zoveel medewerkers als Philips. Om de duizenden medewerkers woningen te kunnen bieden die voldeden aan de woningwet, ging Philips bijbouwen. Hiermee is de in Drachten welbekende 'Philipswijk' de Swetten ontstaan, naast het fabrieksterrein van het bedrijf. Toen het elektronicaconcern ook medewerkers met hogere functies vanuit Eindhoven naar het noorden wilde halen, werden er ook speciaal voor hen woningen gebouwd ten zuiden van de vaart.

Philips heeft honderden (mogelijk zelfs wel duizend) woningen gebouwd in Drachten en daarmee een belangrijke rol gespeeld in de architectuur en stedenbouw van de plaats, zeker tot de jaren 80. De philipswoningen zijn te herkennen aan hun typische repetitieve karakter; het zijn eengezinsrijtjeswoningen met voor- en achtertuin. Het is moeilijk om precies te kunnen zeggen welke woningen allemaal door Philips neergezet zijn.

Vanuit de bouwvergunningen uit het archief van gemeente Smalingerland is alleen met zekerheid van 512 woningen te zeggen dat zij inderdaad door Philips gebouwd zijn. Echter, foto's van oud-Philipsmedewerkers van hun Philipswoningen, beschrijvingen van woningen op Funda en verschillende andere internetpagina's beweren dat het aandeel van Philips veel groter was dan 512 woningen.

Philips heeft vernieuwende architectuur naar Drachten gebracht, al is het zo dat de woningen die hier staan, door heel Nederland staan. De kwaliteit van wonen ging vooruit door de nieuwe Philipswoningen in Drachten. Daarnaast bracht het werk dat Philips met zich meenam veel nieuwe inwoners en dus ook financiële mogelijkheden mee. Drachten is in recordtempo uitgegroeid van klein dorp naar de een na grootste 'stad' van Friesland, waardoor er ook mogelijkheid gecreëerd werd om zich te ontwikkelen tot de plaats die het nu is. En, de Philipsvestiging draait er nog steeds!

Kortom, Philips heeft het lintvormige Drachten van de late jaren 40 getransformeerd naar een snelgroeiend dorp met verschillende wijken. De woningen werden gebouwd in een volledig nieuwe stijl, waarbij de kwaliteit van wonen enorm steeg en Drachten een totaal nieuw aangezicht kreeg.

7 LITERATUURLIJST

Cultuurhistorie van Smallingerland | Smelne's Erfskip. (n.d.). Smelne's Erfskip. <https://www.smelneserfskip.nl/>

Dam, F., Faber, R., Oostra, Van Schaik, Spahr Van Der Hoek, J. J., Van der Velde, & Zwart, H. (1990). Drachten van toen naar nu: 350 jaar leven, wonen en werken. Friese Pers Boekerij BV.

De Swetten: 2.3. Functionele structuur. (n.d.). https://www.planviewer.nl/imro/files/NL.IMRO.0090.BP2010SSWO01-0401/t_NL.IMRO.0090.BP2010SSWO01-0401_2.3.html

De vaart erin!: Drachtervaart. (n.d.). <https://web.archive.org/web/20131031023338/http://www.devaarterin.nl/dossiers>

Derks, S. (1989). Rondom Scheren: Het succes van een uniek systeem. GAIB, Eindhoven, ED OFFSET, Eindhoven.

Derks, S. (2000). De kracht van vernieuwing: 50 jaar Philips Drachten. Lecturis BV.

Fries Archiefnet. (n.d.). Archieven. <https://friesarchiefnet.nl/archives/details/NL-DtnGS-NL-DtnGS-9009009/descgrp/scopecontent/keywords/philips%20woningbouw/withscans/0/start/0/limit/10/flimit/5>

Gemeentearchief Smallingerland. (1959). Uitbreidingsplan "de Swetten." Gemeentearchief Smallingerland, 2114.

Gemeentearchief Smallingerland. (1955a, March). 101 woningen te Drachten: Philips Woningbouw bureau bestektekeningen. 4926 - 4926.

Gemeentearchief Smallingerland. (1955b, September). 108 woningen te Drachten: Philips Woningbouw bureau bestektekeningen. 4925-4926.

Historie | Smelne's Erfskip. (n.d.). Smelne's Erfskip. <https://www.smelneserfskip.nl/historie>

Huygen, P. P. (1989). Het wonder van Drachten [Doctoraalscriptie Architectuurgeschiedenis]. Rijksuniversiteit Groningen.

Omrop Fryslân [Weromrop]. (2022, February 10). Philips, de motor van Drachten [Video]. weromrop.omropfrylan.nl. Retrieved April 14, 2024, from <https://weromrop.omropfryslan.nl/nl/uitzending/philips-de-motor-van-drachten>

Otten, A., & Klein, E. (1990). Philips' woningbouw 1910-1990. E.D.|Offset.

Philips. (n.d.). <https://www.ouddrachten.nl/industrie/philips/>

Philips [Philips]. (1991). Philips 100. Nieuwe Uitgevers B.V./Europese Bibliotheek. (Original work published 1991)

Porrey, B. (n.d.). Werken: Philips & Drachten: Verloving en huwelijk. Info Arrangementen.

Spoorverleden drachten. (n.d.). <http://www.spoorverledendrachten.nl/spoorverleden.htm>

Tip, B. (2023). Philips in Nederland: de industriële voetafdruk van Philips in Nederland.

TOP10NL (2017). (n.d.). <https://sites.google.com/a/g-tudelft.nl/top10nl-2017/>

Topotijdreis: 200 jaar topografische kaarten. (n.d.). Topotijdreis. <https://www.topotijdreis.nl/kaart/>

Vereniging van gepensioneerden Philips Drachten "Kontakt." (n.d.). Kontaktbladen. <https://kontakt-philips.nl/index.php/kontaktbladen>. Retrieved April 14, 2024, from <https://kontakt-philips.nl/>

Webklik.nl - SmallinDrachten-Industrieterrein De Lange Westgerland. (n.d.). <https://web.archive.org/web/20140714203737/http://smallingerland.webklik.nl/page/drachten-industrieterrein-de-lange-west>